

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 4.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2015

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Egy franciaellenes Faludi-travesztia és Kresznerics Ferenc

Faludi Ferenc *A Feszülethez* című verse (*Szüzek, ifjak sírjátok...*) hamar liturgikus használatba került; ahogyan azt Vogel Zsuzsa rögzítette, 1797-ben már megjelent egy katolikus énekeskönyvben is mint nagyheti ének.¹ Arról is tudunk azonban, hogy szintén igen hamar megkezdődött a szöveg travesztálása. Küllős Imola² és Csörsz Rumen István³ számos adatot sorakoztatott föl arról, hogy a vers átírt formában belekerült több színdarab szövegébe (protestáns használatát és ismertségét is ezen a kapcsolaton keresztül lehet megragadni), s 19. századi kéziratos énekeskönyvekben is többször felbukkant a profanizált, de formahű változat. Csörsz a következő verset Rummy Károly Györgytől közölte, s a szöveg – ahogyan egyértelműen kimutatta – első sorával és ritmusával valóban Faludi versének travesztiája.

* A szerző az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének tanszékvezető egyetemi tanára. A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében készült, melynek vezetője Debreczeni Attila, az OTKA (K K108831) támogatásával. A dolgozat elkészítéséhez köszönöm Csörsz Rumen István segítségét.

- 1 „*Keresztények, sírjátok...* incipittel terjedt, később egyházi énekeskönyvekben is. Elsőként Bozóki Mihály, *Katolikus kar-béli kótás énekes könyv [...]*, Vác, 1797, 154.” Vogel Zsuzsa, *Faludi Ferenc verseinek recepciója a XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvekben = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2012, 103–139, itt: 116.
- 2 Küllős Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Szó-hagyomány), 110.
- 3 Csörsz Rumen István, *Egy Faludi-vers travesztiája Napóleon korából = Summa: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. Maczák Ibolya, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2007, 49–52.

Frantziákra

1. Jértzék, Tikok sirjatok!
Elmentek a' Kakasok.
110 napig itt laktak
A' mit lelte, felfaltak.

- 5 2. Zsuppot, kepét, pozdorját
Szekért diót kaporját,
Jobb tollakra vergődtek
Más szemetjén élődtek.

- 10 3. Vérszint kapott taréjok
Turót vesztett a' Lovok
Hogy meghiztak elmentek
Bár nehezen reppentek.

- 15 4. Hess földünkről rossz madár!
Bár elvesznél! ugy sem kár.
Mert nem Isten madara
Kinek fején a' farka.

- 20 5. Van Kakasunk szemetre,
Nem szorultunk Nemedre,
Kukorits csak Spanyolnak
Vagy szedd fejét Ludaknak.

6. Nem mi dolgunk, ebhelye!
Tartson pokol feneke.
Jértzek, Tikok bizzatok,
Itthon is leszsz Kakastok!

Csörsz számos kérdést és feltevést megfogalmazott ezen szöveg alapján, a vers keletkezési idejétől elkezdve egészen a funkciójáig. Mindenre persze soha nem lesz válaszuk. De sok mindent más fénybe állíthat egy újabb adat. Nemrégiben került a kezembe az Országos Széchényi Könyvtár egyik kolligátumában az a kisnyomtatvány, amely voltaképpen a Tudományos Gyűjtemény 1832-es évfolyamának különlenyomata.⁴

4 SZILASSY János, *Kresznerics Ferencz' élete*, Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, 1832. A szöveg eredetileg megjelent: Tudományos Gyűjtemény, 1832/VIII, 3–50.

A Szilassy János (1795–1859)⁵ írta szöveg az abban az évben elhunyt Kresznerics Ferenc életrajza. S még egy, immár harmadik helyen is olvasható ugyanez a szöveg: belekerült Kresznerics – részben már halála után megjelent – szótárának második kötetébe, annak is az élére.⁶ Azaz a Csörsz közölte vers, amely ezek szerint már 1832-ben megjelent nyomtatásban, több helyen is megtalálható és olvasható volt Kresznerics költeményeként.

A vonatkozó rész a főszövegben így szól:

Az előbb nevezett évben [1809 – Sz. M.] történék, hogy a' hosszabb időig Szombathelyen tartózkodott, 28dik számú, lófarkos sisakú, francia lovag ezered a' béke' helyreállása után onnan elköltöznék: ekkor Kresznerics ismét betegeskedvén időtöltésből egy útravaló éneket írta a) melly az egész vidéken villám gyorsasággal elterjedvén, az olvasókban különböző érzelmeket szütle, 's ezek miatt több elmés, de részént élesen gunyoló és érzékenyen bántó versezetek' szerzésére ada alkalmat.

Alatta olvasható az a) jelű jegyzet:

Jérczék, tyukok sírjátok:
Elmentek a' kakasok.
Száz tíz napig meglaktak,
A' mit lelték, felfaltak?
Zsupot, kefét kamarát,
Szekérdiót, kaputját.

Jobb tollakra verődtek,
Más szemetjén élődtek;
Vérszint kapott taréjok,
Turot vesztett a' lovok.
Hogy meghíztak, elmentek;
Bár nehezen röppentek.

Hess! földünkről rosz madár;
Bár elveszél, az sem kár,

5 Szilassy (Szilasy) János életrajzát lásd SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1909, 928–930.

6 SZILASY [!] János, *Kresznerics Ferencz' élete = Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal*, készítette KRESZNERICS Ferencz, Második rész, Budán, A Magyar Királyi Tudom. Egyetem' betűivel, 1832.

Mert nem Isten' madara,
Kinek fején a' farka.
Van kakasunk szemetre,
Nem szorultunk nemedre.

Kukoríts már Spanyolnak,
Vagy fejét szedd ludaknak,
Nem mi dolgunk, ebhelye:
Tartson pokol' kebele.
Jérczék, tyúkok hizzatok;
Itthon is lesz kakastok.

Némelly szavak' felvilágosítására szolgálhat a' következő jegyzék: Történt, hogy egy Francia levest kívánván, egyre soupe-ot emlegetett; erre nézve több kéve zsup tétetett elejbe. Máskor pedig egy tiszt kávézni akarván e' szavakat mondogatá: milk, káfe, káfe. A' szolgáló nagy nehezen a' dolgot magának megfejtvén, feladta a' pohár tejet 's melléje kefét tett. Máskor ismét egy Francia bajtársát többször camarade-nak nevezte; ebből a' gazda kamarája' feltérését sejtven, felesége által azt őriztetni kezdé; mind e' mellett a' francziák, épen az őrzés miatt ott valami féltőt gyanítván, letek alkalmas időt a' kamara felnyitására és egy vendely sajt' elvitelére. Továbbá egy boszús Francia a' Sacre Dieu káromló szavakra fakada; erre a' szidalmazott őszintén megmondá, hogy szerkérdiót semmiként nem adhat. Így egymást nem értvén, a' francia még boszúsabban kiáltja: capot, capot (fejvétel); erre a' szorongatott ismét mást nem mondhatta: Uram! kaputot sem adhatok; mert az egész helységben nincs másnak, mint a' papnak. A' Szombathelyről elmenő francziák Spanyol országban kívántak, 's készültek háborkodni. A' lúd felakasztás és fejszedés kedves multságok volt a' Szombathelyen tanyázó közkatonáknak; szembekötve a' függő lúdhhoz menni 's karddal nyakát vágni.”⁷

Ennek az újabb adatnak a fényében több mindent másként láthatunk a travesztia kapcsán. A keletkezési dátum tökéletes összhangban van azzal, amit Csörsz Rumen István valószínűsített: Szilassy a cikkében egyértelműen 1809-et adta meg a keletkezés dátumául. Az is megerősíthető tehát, hogy a vers valóban a francziák Magyarországon való tartózkodásához kapcsolódik, s ilyenformán a napóleoni háborúk irodalmi visszhangjához sorolható:⁸ a kakas versbéli szere-

7 SZILASSY, *i. m.*, 33–35.

8 Erre lásd PORKOLÁB Tibor, *Szemponatok a francia háborúk inszurrekciós költészetének textológiai és filológiai vizsgálatához = Textológia – filológia – értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*, szerk. CZIFRA Mariann, SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó,

peltetése a franciák már akkor is közismert nemzetkarakterológiai, szimbolikus azonosításával függ össze.⁹

Új adat viszont a szerző személye. Szilassy egyértelműen Kresznerics Ferencet¹⁰ nevezte meg a vers alkotójaként. Természetesen teljes mértékben még egy ilyen kijelentés sem jelenthet bizonyosságot, de mindenesetre ez az első mérlegelhető állítás a szerzőségről. Ahhoz, hogy ennek értékét és hitelét föl-mérjük, több mindent számba vehetünk. A közlemény olyan orgánumban is megjelent, amelynek tudományos hitele egykorúan kétségtelen volt. Ráadásul ez az éppen abban az évben meghalt Kresznerics első életrajzának számított, s ilyen módon belekerült szótárának posztumusz megjelent részébe is. Szilassy János pedig máskor is szerzője volt a Tudományos Gyűjteménynek: két, névvel jelölt cikke szerepelt a folyóiratban, s még két közlemény tulajdonítható neki a repertórium szerint.¹¹ Ráadásul ha a mérlegelésbe bekapcsoljunk Kresznerics személyét, akkor számon tarthatjuk azt is, hogy neki fennmaradt az a kézíratos dalgyűjteménye, amely a közköltészetben való jártasságát éppúgy bizonyítja, mint érdeklődését az ilyen jellegű szövegek iránt.¹² Kresznericsre tökéletesen érvényes az, amit Csörsz Rumen István csak a Rumynál fellelhető versszöveg alapján megfogalmazott az akkor még teljesen ismeretlennek tételezett szerző-ről: „akárki írta ezt a travesztiát, fölényesen birtokában volt a korabeli közköltészet gondolatfűzési szokásainak és verseket egymásba oltó kreativitásának”.¹³ Persze némileg sajátos helyzet, hogy ennek a versnek nincs nyoma Kresznerics saját gyűjteményében¹⁴ – ám ez a hiány nem perdöntő, hiszen nem tudjuk, Kresznerics milyen megfontolásokkal írta össze a szövegeket, így az sem zárható ki, hogy saját munkáit eleve részlegesen kívánta beiktatni (vagy éppen

2014 (Csokonai Könyvtár, 55), 191–214.

9 Ugyanerre a szimbolikára épített franciaellenes verseket közölt 1809 tájáról MEDGYESSY S. Norbert, „*Akkor jöhettz és örvendhettz, hogy insurgeáltál!*”: A Napóleon elleni magyar nemesi felkelések indulói, énekei kézíratos gyűjteményekben (1790–1825) = *Franciák Magyarországon, 1809: A Győri Mediawave Fesztivál keretében 2009. április 29–30-án megrendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásai*, II, szerk. BANA József, KATONA Csaba, Bp.–Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára–Magyar Országos Levéltár–Mediawave Közalapítvány, 2012, 123–165, különösen: 131–133.

10 Kresznerics Ferenc életrajzára lásd HORVÁTH Ferenc, *Kresznerics Ferenc (1766–1832)*, Vasi Szemle, 20(1966)/1, 42–55. Megjegyzendő, hogy a következő életrajzi vázlat a vers néhány kulcsszavát idézi is Kresznerics 1809-es élete kapcsán, de a forrást – amely feltehetőleg Szilassy cikke lehetett – nem adja meg hozzá: DOBRI Mária, *Kresznerics Ferenc 1766–1832*, Vasi Szemle, 48(1993)/4, 511–539, itt: 528.

11 *A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium*a, összeáll. Csécs Teréz, Győr, Xántus János Múzeum–Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára, 1998, 168.

12 STOLL Béla, *A magyar kézíratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., jav. és bőv. kiad., Bp., Balassi, Bp., 2002, 399. sz.

13 CSÖRSZ, *Egy Faludi-vers...*, i. m., 52.

14 Erre Csörsz Rumen István figyelmeztetett.

csak ezt a szöveget nem ítélte méltónak és érdekesnek az ottani megörökítésre).¹⁵ Mindezek mellett szólnak, hogy hitelt adjunk Szilassy közlésének – még ha az persze nem zárható is ki, hogy ezen a ponton inkább anekdotikus adalékokról szó van, mintsem tényszerű megállapításokról. Ám ezek csupán a vers közlését környező információkban fedezhetők fel, s nem abban a versszövegben, amelyről első pillantásra is feltűnik: Rumy változata és a Szilassy közölt szöveg igen kevés ponton tér el, azaz igen stabil szövegállapottal van dolgunk. Hogy mi az oka ennek az állandóságnak, nem tudjuk. Elképzelhető lenne az is persze, hogy a Rumy feljegyezte változat, amelyről nem tudjuk, mikor keletkezett, eleve a nyomtatásban már 1832-ben hozzáférhető Szilassy-féle cikk alapján készült. Ezt azonban nemcsak bizonyítani nem lehet, hanem éppen a két szöveg közti apró különbségek mondanak neki ellent (bár Rumy életébe, amely csak 1847-ben fejeződött be, kronológiailag beleférne ez a lehetőség is). Célszerűbb külön hagyományozódást feltételeznünk, s akkor persze a mégiscsak meglévő eltérések inkább magyarázhatók lesznek. Így a *kepe ~ kefe*, a *pozdorját ~ kamarát*, a *Szekért diót kaporját ~ Szekérdiót, kaputját*, a *bizzatok ~ hizzatok*, *Tartson pokol feneke ~ Tartson pokol' kebele* alakok módosulásai már valóban a közköltészeti létmód jelenségét mutatják.

A versnek igen érdekes kommentárja is van Szilassynál. Nem szabad ugyan elfelejtenünk, hogy ez nem tekinthető szerzői kommentárnak, keletkezése könnyen lehet utólagos értelmezés is. Ám ezek a sorok éppen a közköltészeti használat mellett érvelnek, s voltaképpen öntudatlanul is azt írják körül: „az egész vidéken villám gyorsasággal elterjedvén, az olvasókban különböző érzelmeket szüle, 's ezek miatt több elmés, de részént élesen gunyoló és érzékenyen bántó versezetek' szerzésére ada alkalmat”.¹⁶ Igaz, hogy egyelőre nem tudjuk alátámasztani Szilassy szavait: nem ismerünk ugyanis olyan sok változatot, amely a villámgyors terjedést és ismertséget igazolná. Egy bizonyítékunk azonban van: az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött *Vass János-énekeskönyv*¹⁷ ugyanis tartalmazza a vers egy sajátos változatát. Ezt a gyűjteményt Stoll Béla nyomán¹⁸ Baranya megyei eredetűnek szokták tekinteni,¹⁹ pedig nem az. A kézirat élén ugyanis a következő sorok szerepelnek: „Szent Lőrintzenn a Gyöngyös vize mellett [ti. íródott]”.²⁰ Stoll ezt az utalást vette alapul az azonosításhoz, s

15 A gyűjteményben egyébként 1809 a legutolsó dátum (STOLL, *i. m.*); könnyen lehet, hogy a verset Kresznerics egyszerűen később írta néhány hónappal a kézirat lezárásánál.

16 SZILASSY, *i. m.*, 33.

17 Erre Csörsz Rumén István figyelmeztetett. A kézirat jelzete: OSZK Kt. Oct. Hung. 161. Kresznerics dalgyűjteményének és a *Vass János-énekeskönyv*nek a közös darabjairól megemlékezik még MEDGYESSY S. Norbert, *i. m.*, 126–127.

18 Vö. STOLL, *i. m.*, 229.

19 Így vélekedett pl. MEDGYESSY S. Norbert, *i. m.*, 127.

20 OSZK Kt. Oct. Hung. 161, 1a.

ezért vélte úgy, hogy itt a Baranya megyei Szentlőrincről van szó. Pedig a Gyöngös-patak mellett fekvő Szentlőrinc csak a Vas megyei település lehet, amelyet már a 19. században egyesítettek Táplánfával.²¹ Ha pedig így áll a dolog, akkor ez az énekeskönyv egy, Szombathelyhez nagyon közeli település közköltészeti termését reprezentálja, s ilyenformán pontosan azokhoz a folyamatokhoz kínál példaanyagot, amelyet Szilassy János életrajza említett.

S ennek még további komoly tanulságai is lehetnek.²² A versesfüzet élén lévő bejegyzés alapján tudható, hogy Vass János „ab anno 1797” kezdte el a szövegek gyűjtését – s ilyenformán jól megragadható, hogy mely szövegekkel jutott el 1809-ig: a travesztiát ugyanis pontosan tudjuk immár datálni. Ráadásul ha a Szilassytól rögzített változatot tekintjük egyfajta szerzői változatnak (bár nem kétely nélkül, de mivel a Rummy Károly György megőrizte szöveg ezzel nagyjából azonos, nem is alaptalanul), akkor feltűnő, hogy a Vass János-féle változat ettől igencsak eltér:

1. Jérczék s tikok sirjatok
elmentek a kakasok.
száz tiz napig meg laktak
amit letek föl faltak.
Jerczék tikok sirjatok
Jól kukorétt kappantok
2. Bubos tyukok is nyögnek
kik szemetre nem lépnek
mert el röppentt kakassok
kik pipezték a bubjok
ülőjökön még árván
nyögnek kakassok után

21 Vö. FÉNYES Elek, *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik*, Pest, Kozma Vazul, 1851, 107; *Magyarország vármegyéi és városai: Vasvármegye*, szerk. dr. SZIKLAY János, dr. BOROVSKY Samu, Bp., Apollo, 1898, 102.

22 Csak mellékesen említem meg, hogy Stoll azonosításának egy másik eleme is igencsak megkérdőjelezhető. Szerinte ugyanis a szövegeket összeíró Vass János nótárius volt (STOLL, *i. m.*, 229). Csakhogy a füzetben nem saját magát nevezte nótáriusnak a lejegyző, hanem az egyik szöveghez jegyezte oda: „Egy falusi notarius a kappanrul érczékürül [sic! Stoll olvasata itt pontatlan – Sz. M.] tyuko[k]rul V. J. 1809. 15a 10bris” OSZK Kt Oct. Hung. 161. Mindez pedig a lejegyző azon törekvéséhez kapcsolódik, amelyet a füzet élén megfogalmazott: „amint kitudódott hitelessen, oda van hozzájuk [ti. az egyes szövegekhez – Sz. M.] adva a költőnek neve is.” *Uo.*, 1a. Vagyis igazából fogalmunk sincs arról, ki lehetett Vass János.

3. Kik szemetenn kérestek
de ott is gyöngyöt lelték
az otsóval a buza
ki öntődött a gazba
Hosszsu a haj rövid ész
félre hát vén tyuk ügyész

4. Maradj a csirkék között
rád kappanunk nem nézett
maradgy szállott fészkedben
tartsd gyöngyöd kebeledben
csufot tsinálsz magadbul
mert kodakulsz bolondul

5. Amit lelték föl faltak
ha te rád nem akadtak
hogy kodakulsz igen kár
tsak kokasod volna bár
vagy ha van is de gyáva
azért sirsz kappanyunkra

6. Amit lelték föl faltak
sok búza szemért nyultak
de rövid lévén orrok
üressen maradtt hasok
Jértzék tikok mit sirtok
Jöttek már uj kakasok²³

A szöveg egyik legnagyobb meglepetése az, hogy éppen a franciacsúfoló jelleg halványul el benne a rejtjelezett asszonycsúfolóhoz képest. A szöveg középpontjából ugyanis kikerülnek a franciákként dekódolható „kakasok”, s centrális helyet kapnak a női princípiumot jelölő, s iróniával illetett „tyúk” és „jércék”, akiket csak a férfiak utáni vágyakozás jellemez. Az eredetinek tételezhető változathoz hozzáköti ezt az újabb verziót számos rögzített helyzetű sor és sortördék, de az egész érezhetően kevésbé feszessé vált. S ehhez érdemes hozzászámítani a versgyűjtemény szövegekörnyezetét is: ez előtt a költemény előtt egy olyan vers található, amely néhány sorában a Kresznericsnek tulajdonított szöveget is-

23 OSZK Kt. Oct. Hung. 161, 38a–39b. Az átírás során törekedtem a betűhűségre, ettől csak akkor tértem el, ha az érthetőség miatt változtatni kellett a szöveg tagolásán.

métli meg, miközben az egész szintén az asszonycsúfoló jelleget hordozza.²⁴ Azt lehet tehát mondani, hogy a szerzőhöz köthető eredeti változat a közköltészetivé válás során két versnyi anyagra bővült, miközben a szerkezet ökonómiaja érezhetően átalakult és fellazult, s ezen közben a vers nyilvánvaló szatirikus célzata – amelyet a számunkra Szilassy János kommentárjai őriztek meg – alapvetően átalakult. Mondhatni leegyszerűsödött, s egyúttal banalizálódott: a ritkább és szubtilisabb etnikumcsúfolóból (hiszen a franciaellenes iróniának igen kevés közköltészeti anyaga van)²⁵ a sokkal közismertebb, s ilyenformán felismerhető sémákat követő asszonycsúfolóvá vált.

Szilassy kommentárja tehát nem véletlenül kívánja megmagyarázni a szövegnek éppen azokat a pontjait, amelyek egyébként igen nehezen érthető, ötletszerű halandzsa-beszédnek látszanak. Márpedig az ilyen karakterű szövegek megfejtése – hacsak nincs olyan kódunk, mint amelyet ez esetben Szilassy cikke felkínálni látszik – gyakorlatilag lehetetlen.²⁶ A kommentárok úgy mutatják be a szöveg keletkezését, hogy ezek az elemek mind az idegen nyelv, jelesül a francia félrehallásából erednek, s ilyenformán mindegyik homályos kifejezés pontosan megfeleltethetőnek bizonyul. Feltűnő, hogy a két változat közti eltérések nagy része ezekben a sorokban mutatható ki, s így Szilassy kommentárjai külön is rögzítik és hitelesítik azt a verziót, amelyet ő közölt, s ezek nem vihetők át egy az egyben a Rumynál található szövegre.

Külön figyelmet érdemel a magyarul *gúnárnyaktépés*nek nevezett szokás rövid leírása: a fejfelé kikötözött, élő libának kellett letépni vagy levágni a fejét. Szilassy azt rögzítette (persze Kresznericsre utalva), hogy ez az említés azért került be a versbe, mert ez a franciák kedvelt szórakozása volt.²⁷ Ez az észlelés, amely idegen, ráadásul jellegzetesen más kultúrához köthető elemként rögzíti ezt a szokást, jellemző adalék – még akkor is, ha a rövidség miatt nem lehetünk teljesen biztosak benne, hogy vajon Kresznerics (illetve Szilassy) mindenesetül újdonságként kívánta-e rögzíteni a gúnárnyaktépést, vagy éppen csak arra akart utalni, hogy a franciák *is* nagy kedvvel gyakorolják. Hiszen a szokás nem volt ismeretlen a magyar nyelvterületen sem: elsősorban céhekhez, különösen a mészárosokhoz kapcsolódott, Kassa és Miskolc térségében, illetve a Brassó kör-

24 Uo., 37a–38a.

25 Ennek példáiként inkább Pálóczi Horváth Ádám politikai-hadi gúnydalainak allegorikus képei, kakascsúfolói említhetők.

26 Vö. pl. Csörsz Rumen István, „*Csipkebokor, kormos agyag énekemet énekeli*”: *Közköltészeti cserefolyamatok Pálóczi Horváth Ádám Érthetetlen énekében = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1), 61–78.

27 A nyugat-magyarországi francia megszállást áttekintő tanulmány mindenesetre nem említi ilyen szokást: KRISCH András, *Francia megszállás Magyarország szabad királyi városaiban, 1809 = Franciák Magyarországon*, II, i. m., 63–83.

nyéki századoknál vannak rá adatok.²⁸ Országos elterjedése a gyűjtések alapján nem mutatható ki.²⁹ Szilassy feljegyzése azt látszik bizonyítani, hogy Szombathely környékén már a XIX. század első felében sem számított ismerősnek – ezt az idegenséget mutathatja Kresznerics verse, de még inkább Szilassy későbbi kommentárja. Ennek a jelentőségét növeli, hogy a kérdéssel mindmáig a magyar nyelvű szakirodalomban egyedül számot vető Ujváry Zoltán csak német, illetve svájci példákat említ párhuzamként, franciát egyetlen egyet sem³⁰ – pedig éppen ez az adat hívhatja fel hangsúlyosan a figyelmet arra, hogy létezhetett egy francia közvetítés is a gúnárnyaktépés szokásának magyarországi felbukkanásában. Csakhogy ez időleges volt, a francia csapatok magyarországi állomásoztatásához kapcsolódott, s éppen ezért a funkciója is megváltozott: nem kalendáris szokás volt, nem is beavató jellegű, hanem kifejezetten harci játék.

Az új variáns birtokában föltehetjük a kérdést, igaza van-e Csörsz sejtésének: „Hogy azonban mégse legyen annyira egyszerű a dolgunk, a vers további asszociációit is fedjük fel. Az egyik a 18. sor emendálása: eredetileg a *Németre* szóalak állt itt. Ez a technika sem újdonság: Pálóczi ugyanígy travesztálgatta németellenes énekeit Napóleon ellenivé.”³¹ Természetesen szövegforrásaink nem teljesen összemérhetők, hiszen két kéziratunk és egy nyomtatott szövegünk van, így az egyik kézirat javítása voltaképp megítélhetetlen egy nyomtatott verzió tükrében. De annyi kétségtelen, hogy a nyomtatott változat jórészt egyezik a Rummy-féle kézirattal, s a kérdéses ponton köztük nincs eltérés: azaz egyáltalán nem csupán úgy képzelhető el a vers készülése, hogy egy németcsúfolónak a franciaellenes szöveggé átalakításáról árulkodik a javítás a *németre* szóról a *nemedre* alakra. A folyamat úgy is megtörténhetett – s ennek a most előkerült változat nem mond ellent –, hogy az ilyen utalást eredetileg nem tartalmazó szöveg másolásakor a másoló öntudatlanul, a németellenes toposzok ismeretében vétette el a *nemedre* szó írását, s ez őrződött meg a Rummyhoz kötődő kéziratban. A Kresznericsnek tulajdonított vers esetében ugyanis semmi nem utal arra, hogy ez eredetileg németcsúfoló lett volna – noha a szöveg hatásmechanizmusa és felépítése éppen olyan, mint más etnikumcsúfolók esetében.³²

28 Vö. UJVÁRY Zoltán, *Az átadás, átvétel és a funkció kérdése egy népszokásban = Műveltség és hagyomány*, III, szerk. GUNDA Béla, Bp., Tankönyvkiadó, 1961, 5–88, különösen: 50–54. Ugyancsak Ujváry írta meg erről a lexikon-szócikket is: *Magyar Néprajzi Lexikon*, 2, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1979, 326.

29 Itt említem meg, hogy a szokás egyetlen, tölem ismert regénybeli, szépirodalmi leírása a magyar irodalomban: RAKOVSKY Zsuzsa, *A kígyó árnyéka*, Bp., Magvető, 2002, 180–182.

30 A francia tradícióra újabban: Didier PIBLE-RAZIA, *Le Cou de l'oie et les reinages à Arfeuilles en montagne bourbonnaise : La tradition médiévale perpétuée*, Charroux-en-Bourbonnais, Éditions des Cahiers bourbonnais, 1991. A tájékozódásban köszönöm Granasztói Olga segítségét.

31 CSÖRSZ, *Egy Faludi-vers...*, i. m., 51.

32 Ilyen típusú szövegekre bőséges példatárat hoz a következő antológia – igaz, ebben a nyilván

Szilassy cikke fölkínálja azt a lehetőséget is, hogy a verset Kresznerics tevékenységének kontextusában vegyük szemügyre – egy szerző nélküli, közköltészi alkotás esetében erre nem lenne módunk. Kresznerics latin nyelvű naplójából magyar fordításban már közölték azokat a részeket, amelyek 1809-ből, a franciák Szombathelyen és környékén való tartózkodása idejéből származtak – sajnos igencsak sajátos szövegekészítési eljárással, ráadásul még a forrás megadása is kimaradt valahogy a közleményből.³³ Annyi viszont kétségtelenül megítélhető innen, hogy egyrészt Kresznerics valóban figyelemmel követte a francia csapatok magyarországi tartózkodását, másrészt a Szilassy közölte vers és az egyéb adalékok nem innen származnak. Kresznerics saját feljegyzései nem rögzítettek olyan típusú, a félrehallásra épülő adalékokat sem, mint amelyek a vers kommentárjaiban szerepelnek. Mi több, nincs itt leírása annak a harci játéknak sem, amely a kikötözött liba fejének letépését vagy levágását mint jellegzetes francia szokást írja le. Kresznericstől viszont nem voltak idegenek az efféle megfigyelések. Hagyatékából már eddig is közöltek folklóradalékokat, bár ez csupán találós kérdéseket és szólásmagyarázatokot jelentett.³⁴ Bécsi utazásakor írt, teljes terjedelmében még kiadatlan útinaplójából azonban az is kiderül, hogy az anekdotaszerű, kuriózumnak ható jelenségek részletes magyarázata privát és személyes közlésként is foglalkoztatta, tehát nemcsak a külön, szótárszerű elrendezésben szerepeltetett gyűjtések formájában volt számára érdekes.³⁵ Vagyis a Szilassy számára feltehetőleg szóbeli hagyományozódásból ismeretes adalékok 1809-ből egyáltalán nem tűnnek idegennek Kresznerics érdeklődésétől – amennyire ez egyáltalán megítélhető úgy, hogy hatalmas kéziratos hagyatéka még nincs feldolgozva és közölve –, így hozzákötése sem erőltetett. Kresznerics

sokkal ritkább franciacsúfólók nincsenek benne: *Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLÖS Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4). Szirmay Antal viszont több helyen hivatkozik a *Hungaria in parabolis* (1804, 1807) latin szócikkei között a franciáknak a magyar nyelvhez fűződő viszonyára. Pl. „A magyar nyelvet nagyon könnyen tanulja, és annak legjobb kiejtésére képes a német és a francia, kivéve, hogy saját kifejezésbeli sajátosságait (ami nem csoda) a szókezedetekben meg tartja.” SZIRMAY ANTAL, *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*, ford. VIETÓRISZ József, s. a. r. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2008 (Téka), 78. „Legjobb a franciáknak magyar nyelvű kiejtése az ő és ü hangok hasonlósága miatt. Mikor egy imént vásárolt malac elbitangolt a gazdájától, az így szólította meg a vele szemközt jövőket: *Nem latik kend ejd kis marha? Nígy laba megvoltik és újd kialtik: Oi! Oi! Nüff! Nüff!*” Uo., 81. Az utóbbi adoma nemcsak Szirmay tréfás szó- és szólásmagyarázatai közé illeszkedik harmonikusan, hanem láthatólag Kresznerics (vagy Szilassy) módszeréhez is igen közeli.

33 HORVÁTH Ferenc, *Kresznerics Ferenc naplójából: Francia világ Szombathelyen*, Vasi Honismereti Közlemények, 1987/1, 46–52.

34 MÉSZÖLY Gedeon, *Folklore-adalékok Kresznerics Ferenc kézírataiból*, Ethnographia, 29(1928)/3–4, 220–223; 30(1929)/1, 59–60.

35 DOBRI Mária, *Kresznerics Ferenc útinaplója*, Vasi Szemle, 49(1995)/1, 89–106.

ráadásul valóban szerzője volt inszurgens-daloknak is.³⁶ Akár el is fogadhatjuk hát, hogy a franciaellenes, erősen ironikus szöveg valóban az ő műve. S ennek a tudásnak a birtokában olyan kitekintésre van lehetőségünk, amely ritkán adódik: szinte laboratóriumi tisztasággal figyelhetjük meg, egy szerzőhöz kapcsolódó vers milyen transzformációkon keresztül válik egy közköltészeti használat részesévé.

36 Erre a megállapításra jutott MEDGYESY S. Norbert, *i. m.*, 157.